

Fahrüddin Râzî ve Kâdî Abdülcebbar'ın Subûti ve Haberî Sıfatlara Konu Olan Âyetlere Yaklaşımı ve Değerlendirmesi*

Süleyman NAROL**

Özet: Kur'an-ı Kerim muhataplarına varlık âleminin sonsuz güç ve kudret sahibi olan yüce yaratıcıyı onun vasıflarını pek çok âyette ortaya koyarak tanıtmıştır. Allah Teâlâ'yı vasfedilen bu âyetlerin onun zâtına isnat edilip edilmeyeceği ve te'vil edilmesi konusu tefsir ve kelâm âlimleri arasında en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Bu tartışmaları ilmî arenaya taşıyan Mu'tezile'nin önemli müfessirlerinden Kâdî Abdülcebbar (v. 415/1024) mezhebinin beş temel inancı (usûl-i hamse) içerisinde ilk sırada gelen tevhid ilkeleri gereği tenzihçi bir yaklaşım sergileyerek sıfatları zâtın aynı kabul etmiş ve onların zâtın ayrı olmadığını söylemiştir. Böyle olmaması durumunda birden fazla yaratıcının ortaya çıkacağını ileri sürmüştür. Subûti sıfatların master olanlarını da aynı gerekçeyle reddetmiştir. Haberî sıfatların ise yaratıcıyı varlıklara benzemekten uzak kalmak için aklın ışığında te'vil edilmesi gerektiğini savunmuştur. Ehl-i Sünnet'in Eş'ariyye koluna mensup olan Fahrüddin Râzî (v. 606/1209) ise kendi mezhebi gibi sıfatların zâtın ne aynısı ne de gayrısı olduğunu savunmuş, subûti sıfatların master ya da manevî her ikisini de Allah'a izafe etmiştir. Haberî sıfatlar konusunda ise kendi mezhep imamı Eş'arî'den farklı bir yaklaşım ortaya koyarak bunların te'vil edilmesi gerektiğini savunur ve yöntem konusunda ayrı düşünmekle birlikte te'vil edilmesi konusunda Kâdî Abdülcebbar ile aynı düşünür.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Râzî, Kâdî Abdülcebbar, Sıfat, Te'vil

Abstract: (Fakhrüddin Razi and Qadi Abd al-Jabbar's approaches to and Interpretation of Verses which include the Divine and Immutable Attributes of Allah) Including the attributes of Allah in many verses, Holly Quran describes the Creator, the Most High, who has the greatest power, for its addressees. Whether these verses which describe Allah should be attributed to Him or be glossed is the most controversial issue between the scholars of interpretation of Quran (Tefsir) and those of the Science of Discourse (Kalam). Qadi Abd al-Jabbar (died in 415 by Hegira Calendar/1024 by Gregorian Calendar), who was one of the most important Interpreters of Quran among the scholars of Mu'tezile which took this issue into the scholarly area, took these attributes as the Self of Allah and

* Bu makale "Mezhep Mensubiyetinin Kur'an'ı Anlamaya ve Yorumlamaya Etkisi (Eş'ariyye ve Mu'tezile Örneği) isimli Doktora tezinden makale formatında düzenlenerek yeniden hazırlanmıştır.

** Dr., KONYA-Hüyük İlçe Müftüsü.

claimed that they are not different from the self of Allah, by applying an exonerating manner in accordance with the school of thought, to which he belonged, on Oneness (Tewheed) belief which was the first of the five pillars of belief of that school of thought (usul-i hamse). He claimed that otherwise it would be possibly understood that there are more than one creator. Therefore, because of the same reason, he did not count the immutable attributes among the attributes of Allah. As for the descriptive attributes of Allah, he said that they should be interpreted under the light of mind in order to avoid from associating the Creator with other beings. Fakhruddin Razi (died in 606 by Hegira Calendar/1209 by Gregorian Calendar) who belonged to Ash'ari branch of Sunni school of thought, claimed that the attributes of Allah are neither accurate description of Him nor non-associated with Him, and he attributed both divine and immutable attributes to Allah in the same way with the school of thought to which he was affiliated. As for the descriptive attributes; unlike Al-Ash'ari, the founder of Ash'ari school of thought, he thought that they should be glossed and he had the same idea with Qadi Abd al-Jabbar concerning glossing the descriptive attributes of Allah although they had different ideas with regards to the method of glossing.

Key Words: Quran, Razi, Qadi Abd al-Jabbar, Attribute, Gloss.

Giriş

Allah'ın varlığını inkâr etmenin insanın aklına ve selim fitratına göre zor olması nedeniyle insanlar şirk yoluyla yaratıcının otoritesini paylaşma eğiliminde bulunmuşlardır. Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın varlığından çok birliğine ve her konudaki eşsizliğine vurgu yapılmaktadır.¹ Kur'an esasen baştan sona, Fatihâ'dan Nâs'a kadar ulûhiyyet konusunu ele almış ve üzerinde durmuştur.

Ulûhiyyetle ilgili âyetlerin kâhir ekseriyeti ise Allah'ın sıfatlarına dairdir.² Tevhid dini olan İslâm'ın yüce kitabı Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın sıfat veya sıfalarının olduğu ifade edilememiş³ ancak müşriklerin çok tanrı inancı reddedilirken Allah Teâlâ'nın eşi, benzeri ve ortağı olmaktan münezzeh olduğu vurgulanırken onu diğer varlıklara benzemekten nefyeden tenzihî sıfatlar⁴ ve bunun dışında zâtından insanlara ve diğer varlıklara yansıyan birtakım kemal sıfatlarla⁵ muttasıf olduğu vurgulanmıştır.⁶

Sıfatlar konusunda Hz. Peygamber devrinden başlayarak Tabiûn dönemine gelinceye kadar ilk dönem İslâm toplumlarında herhangi bir tartışma söz konusu olmamıştır. Onlar Allah Teâlâ'ya ait bu sıfatların geçtiği âyetleri ilk bakışta akla gelen sözlük anlamları çerçevesinde anlamış ve herhangi bir te'vile

¹ Özervarlı, M. Sait, DİA "İsbât-ı Vâcib" md., , XXII, s. 495; Özler, Mevlüt, DİA, "Tevhid" md, XXXI, s. 18.

² Topaloğlu, Bekir, İslam Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-i Vâcib), DİB. yay., Ankara, 2001, s. 22.

³ Güneş, Kâmil, İslâm Düşüncesinin Şekillenişinde Akıl ve Nass, İnsan yay., İstanbul, 2003, s. 195.

⁴ Hadîd 57/3; Kasas 28/88; Rahmân 55/26-27; Ankebût 29/6; İhlâs 112/2 vb.

⁵ Bakara 2/29, 255; Yûsuf 12/76; Nisâ 4/58, 134; Hac 22/61 vb.

⁶ Çelebi, İlyas, DİA "Sıfat" md., XXXVII, s. 101.

başvurmamışlardır. Ancak H. II. asra gelindiğinde sıfatlar konusunda ihtilaflar ortaya çıkmış ve Mu'tezile bu sıfatları te'vil edenlere aşırı tenzihçi bir tutumla karşı çıkarak konunun kelâmî bir tartışmaya dönüşmesinde büyük rol oynamıştır.⁷ Bu çalışma sıfatlar konusundaki tartışmaların taraflarından olan Mu'tezile ekolünün önemli müfessir/kelamcısı olan Kâdî Abdülcebâr (v. 415/1024) ve Ehl-i Sünnet'in iki önemli itikâdî ekolünden birisi olan Eş'ariyye'nin temsilcisi Fahruddin Râzî'nin (v. 606/1209) bu konudaki tartışmalara temel teşkil eden âyetlere yaklaşımını ve bu konudaki mezhebî görüşlerinin Kur'an'ı anlamaya ve yorumlamaya etkisini mukayeseli bir biçimde ortaya koymayı amaçlamıştır

Konuyla ilgili âyetlere ilişkin her iki müfessirin değerlendirmelerine geçmeden sıfatların taksimi ve bu konudaki genel görüşlerini aktaralım.

A. Râzî ve Kâdî Abdülcebâr'ın Sıfatların Taksimi ve Sıfatlar Hakkındaki Görüşleri

Râzî ve Kâdî Abdülcebâr'ın tevhid konusunun temelini oluşturan Allah'ın sıfatlarını sınıflandırma biçimini ve bu konudaki görüşlerini kısaca ele alacak olursak, Râzî'nin sıfatları taksim ederken tefsirinde ve kelâma dair eserlerinde farklı sınıflandırmalar yaptığını görmekteyiz.⁸ O, *Tefsiri Kebir*'de Bakara sûresi 2/285. âyet ve İhlâs sûresinin tefsiri bölümünde sıfatları selbî ve izâfî (subûti) diye ikiye ayırır ve selbî sıfatları Allah'ın zâtında bulunması imkânsız olan sıfatlar olarak nitelendirirken izâfî (subûti) sıfatları da Allah'ın zâtında bulunması gerekli olanlar şeklinde ifade eder.⁹ Kâdî Abdülcebâr da buna ben-

⁷ Güneş, *Akıl ve Nass*, s. 195; Çelebi, *DİA "Sıfat" md.*, XXXVII, s. 101.

⁸ Esasen Râzî'nin sıfatları taksimi noktasında tam bir birlikten söz etmek zor görünmektedir. Zira O, farklı eserlerinde farklı taksimatlarda bulunmuştur. Örneğin *Tefsiri Kebir*'de giriş bölümünde (I, s. 149) ve el-Metalibü'l-Âliyyede (III, s. 235) sıfatları hakiki, selbî ve izâfî olarak üç'e ayırırken yine tefsirinde ihlas suresini tefsir ederken sıfatları Selbî ve İzâfî olmak üzere ikiye ayırır. *el-Muhassal*'de de yine aynı ikili taksimatı yaparken izâfî sıfatları subûti olarak isimlendirir (er-Râzî, *Muhassalu Efkâri'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhirîn mine'l-Ulemâi ve'l-Hukemâi ve'l-Mütekellimîn*, Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, Kahire, tsz., s. 154.) En geniş taksimatı ise az önceki iki sınıflandırmayı yaptığı eserlerinden daha önce yazdığı (Eserlerin kronolojik sıralaması için bkz: Altaş, Eşref, *Fahreddin er-Râzî'nin Eserlerinin Kronolojisi (İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî)*, İsam yay., İstanbul, 2013, s. 150-154.) *Levâmiu'l-Beyyinât* isimli eserinde yapar ve bu sıfatları 1-Hakiki Sıfatlar 2-İzâfî sıfatlar 3-Selbî sıfatlar 4-Hakiki izâfî sıfatlar 5-Hakiki selbî sıfatlar 6-İzâfî selbî sıfatlar 7-Hakiki izâfî ve selbî sıfatlar olmak üzere yedi gruba ayırır. (er-Râzî, *Levâmiu'l-Beyyinât Şerhu Esmâillâhi Teâlâ ve's-Sıfât*, (tashih: Seyyid Muhammed Ebû Feras), Matbatü's-Şarkıyye, Mısır, 1323, s. 22-23.)

⁹ er-Râzî, *Fahreddin Tefsîru'l-Fahrir-Râzî (Mefâtihu'l-Çayb)*, Dâru'l-Fikr, 1981, VII, s. 141-142; XXXII, s. 180. Bu sıfatların taksimatı ve açıklamaları ile ilgili geniş bilgi için bkz: er-Râzî, *Muhassal*, s. 154-194.

zer bir taksimatta bulunmuş ilave olarak fiilî sıfatları da ayrı bir grupta ele alarak sıfatları zâfî ve fiilî olmak üzere ikiye ayırmıştır. Zâfî sıfatları ise kendi içinde subûfî ve selbî olmak üzere ikiye ayırmış subûfî sıfatları Allah'ın zâtında bulunması gerekli olanlar, selbî sıfatlar ise zâtında bulunması imkânsız olan sıfatlar olarak nitelendirmiştir. Her iki müfessir de haberi sıfatları selbî sıfatlar içerisinde değerlendirir. Bu sıfatların te'vil edilmesi noktasında da hemfikir olan müfessirlerimiz, yöntem konusunda farklı düşünmektedirler. Nitekim Kâdî Abdülcebâr, bu sıfatları te'vilde vahiyle istidlâlün câiz olmadığını, Allah'ı bilmeden O'nunla ilgili nasları anlamının mümkün olmadığını, Allah'ı bilmenin ise nasla değil akıl yoluyla mümkün olduğunu ileri sürerken¹⁰ Râzî haberî sıfatları tevil eder; Kur'an ve sünnetten deliller kullanır.¹¹ Sıfatlar konusunda her iki müfessirin ayrı düştüğü bir başka nokta da sıfatların zâttan ayrı olup olmadığı hususudur. Râzî, sıfatlarla ilgili birçok konuda Eş'arî (v. 324/935-36) ile aynı düşünmektedir. Ona göre de Allah Teâlâ'nın sıfatları zât'ı ile kâimdir. Zâtının aynı olmadığı gibi gayrı da değildir. Sıfatlar Allah için mümkün olan emirlerdir.¹² Ancak haberî sıfatlar konusunda Eş'arî'nin aksine bu sıfatları tevil etme cihetine gider. Çünkü ona göre bu sıfatları te'vil etmemek ve olduğu gibi bırakmak, lafzın zâhirine tabi olanı te'vile götürür. Râzî, haberî sıfatlarla ilgili Kur'an ve sünnetten birçok delil getirerek bu deliller ışığında onları tevil eder.¹³

Kâdî Abdülcebâr'ın tevhid ilkesinin temelinde Allah'ın sıfatları konusu yer almaktadır. ona göre Allah'ın sıfatları zâtının aynıdır ve farklı olması düşünülemez. Eğer Allah'ın sıfatları zâtından ayrı kadîm manalar olarak düşünülürse ve bu kabul edilirse o zaman birden fazla kadîmin (teaddüd-i kudemâ) ortaya çıkacağını ve bunun vahdaniyet sıfatına aykırı olacağını ve birden fazla ilahın var olması anlamına geleceğini ifade ederek bunu reddeder ve bu sıfatları te'vil cihetine gider.¹⁴ Ona göre Allah'ın bütün sıfatları zâtının aynısıdır. Yani

¹⁰ el-Kâdî, Abdülcebâr el-Hemedânî, Şerhu'l-Usûlî'l-Hamse, (thk. Abdülkerim Osman), Mektebetü Vehbe, Kahire, 1996, s. 226; Çelebi, İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdülcebâr, Rağbet yay., İstanbul, 2002, s. 250.

¹¹ er-Râzî, Esâsü't-Takdîs, s. 105-109.

¹² ez-Zerkân, Muhammed, Fahreddîn er-Râzî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye ve'l-Felsefiyye, Dâru'l-Fikr, tsz., s. 220-223.

¹³ er-Râzî, Esâsüt-Takdîs (thk. Ahmet Hicâzî es-Sakâ), Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, Kâhire, 1986, s. 105-109.

¹⁴ Gölçük, Şerâfeddin, *Kelâm Tarihi*, Esra yay., Konya, 1992, s. 43; el-Mağribî, Ali Abdulfettâh, *el-Fıraku'l Kelâmiyye*, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1995, s. 212.

Allah zâtıyla hayy, zâtıyla alîm, zâtıyla semî', zâtıyla basîr ve yine zâtıyla kadîrdir.¹⁵

Sıfatlar konusunda her iki müfessirin ve ait oldukları mezheplerin yaklaşımlarını genel olarak bu şekilde ifade ettikten sonra müfessirlerimizin sırasıyla subûtî ve haberî sıfatlarla ilgili âyetlere yaklaşımını bu konudaki belli başlı âyetlerden örnekler vererek ele alalım.

B. Fahruddin Râzî ve Kâdî Abdülcebâr'ın Subûtî Sıfatlara Konu Olan Âyetlere Yaklaşımı

Subûtî sıfatlar, "Allah'ın zâtına nisbet edilen manalar olup O'nun ne olduğunu ifade eder. Bazı yorum farkları bulunsa da bütün İslâm âlimleri bu sıfatları kabul eder."¹⁶ Sıfat-ı meânî ve sıfat-ı ikram adıyla da anılan bu sıfatlar hayat, ilim, irade¹⁷, kudret, tekvin,¹⁸ semî', basar ve kelâm'dır.¹⁹ Eş'arîler'e göre tekvin sıfatı hakîkî bir sıfat olmayıp izâfîdir. Bu nedenle onlara göre subûtî sıfatların sayısı yedi Mâtürîdîler'e göre ise sekizdir.²⁰ Mu'tezile ise subûtî sıfatları ikiye ayırır. Bunların birincisi hayy, âlim, kâdir gibi müştak kelimelerden oluşanlar manevî sıfatlardır ki Mu'tezile bunları kabul eder ve Allah'a izafe eder. İkincisi de hayat, ilim, kudret gibi manevî sıfatların köklerini teşkil eden sıfatlardır ki bunlara mâna ya da meânî veya mastar sıfatlar denir. Mu'tezile bunları Allah'a izafe etmez. Yani onlar "Allah âlimdir" hükmünü kabul eder fakat "Allah ilim sahibidir" ifadesini kabul etmez.²¹ Râzî ve Kâdî her ikisi de subûtî sıfatların anlaşılması konusunda kendi mezhepleri gibi düşünmektedir. Râzî, bu sıfatların Allah'ın zâtına zâid manalar olduğun söylerken Kâdî ise bu bu sıfatları (manevî) zâtın aynı kabul ederek irade sıfatını da fiilî sıfatlar arasında zikreder.²²

¹⁵ el-Kâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 200-201, 210; Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ven-Nihal* (tsh. Ahmed Fehmi Muhammed), Dâr'ul-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1992, I, s. 38; Işık, *Mu'tezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, AÜİFY, Ankara, 1967.s. 67; Çelebi, *Akılçılık ve Kâdî Abdülcebâr*, s. 243-244.

¹⁶ Çelebi, *DİA "Sıfat" md*, XXXVII, s. 104.

¹⁷ Kâdî'ya göre bu sıfat fiilî sıfatlardandır.

¹⁸ Eş'arîlere ve Râzî'ye göre bu sıfat Allah'ın kudret sıfatına taalluk eder ayrı bir sıfat değildir.

¹⁹ Eş'arîlere göre bu sıfat subûtî sıfatlardandır, Mu'tezile ve Kâdî'ye göre ise fiilî bir sıfattır. Bu konu Halku'l- Kur'an tartışmalarının temelini oluşturup ayrı bir çalışmanın konusu olacak kadar da geniş olduğundan her iki müfessirin bu sığata dair görüşlerine burada yer verilmemiştir.

²⁰ Gölcük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Tekin kitabevi, Konya 1991, s. 203.

²¹ Çelebi, *DİA "Sıfat" md*, XXXVII, s. 104; Gölcük-Toprak, *Kelâm*, s. 203; Güneş, *Akil ve Nass*, s.201-202.

²² Çelebi, *Akılçılık ve Kâdî Abdülcebâr*, s. 246, 255; Güneş, *Akil ve Nass*, s. 203.

Subûti sıfatlar hakkında her iki müfessirin ve ait oldukları mezhepleri olan Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin bu konudaki görüşlerini bu şekilde aktardıktan sonra şimdi de Râzî ve Kâdî Abdülcebâr'ın bu sıfatlarla ilgili âyetlere yaklaşımına yer verelim.

Allah Teâlâ'nın *hayat* sıfatı Kur'an'da Allah'ın vasfı olarak beş yerde geçmektedir ve hepsinde elif-lâmlı (mârife) olarak kullanılmıştır.²³ Allah Teâlâ'nın hayat sahibi olması anlamına gelir. Allah Teâlâ'nın hakiki olarak zihinlerin dışında var olması bu sıfatı ile mümkündür. Bu sıfat, ilim, kudret, irade, kelâm, semî', basar, rahmet, gadap vb. sıfatların şartıdır.²⁴ Râzî, Bakara sûresi 2/255. Âyette *أَللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ* "Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur...", Âl-i İmrân sûresi 3/2. âyet *أَللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ* "Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur...", Tâhâ 20/111. âyet *وَعَنْتَ الْأَوْجُوهَ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ* "Bütün yüzler; diri, yaratıklarına hâkim ve onları koruyup gözeten Allah'a boyun eğmiştir.", Furkân sûresi 25/58. âyette *وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ* "Sen, o ölümsüz ve daima diri olana (Allah'a) tevekkül et..." ve Mü'min sûresi 40/65. âyette *أَللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ* "O diridir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur." bu sıfatı ele alır.

Râzî, Bakara sûresi 2/255. âyetin tefsirinde "hayy" sıfatı hakkında onun zâtî, hakiki, nisbî ve izâfî bütün sıfatlarında yokluk kabul etmeyen kâmil bir varlık demek olduğunu söyler ve bu sıfatın Allah hakkında bütün sıfatları içine aldığını hepsinin esasını teşkil ettiğini belirtir.²⁵ Âl-i İmran 3/2 ve Tâhâ 20/111. âyetlerde de bu sûreye atıfta bulunarak benzer yorumlarda bulunur.²⁶ Furkân sûresi 25/58. âyette ise Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e hitap ettiğini ve kâfirlerle karşı mücadelede zararları def edip her türlü menfaati vermesi için Allah'a güvenip dayan anlamında "Sen, o ölümsüz ve daima diri olana (Allah'a) tevekkül et" dediğini, zira tevekkülün diriye yapılacağını, ölmüş olana yapılması durumunda kişiyi zarara uğratacağını, Allah Teâlâ'nın ise ölmez bir diri olduğunu, O'na güvenip dayanan kimsenin ise kesinlikle kaybetmeyeceğini bu âyetin ifade ettiğini belirtir.²⁷ Mü'min sûresi 40/65. âyet ile ilgili olarak da âyetin "hayy" sıfatının sadece Allah'a ait olduğu manasında "hasr" ifade ettiğini böylece bu ifadenin "zâtî bakımından ölümsüz olan" anlamında olduğunu, onun da sadece Allah Teâlâ olduğunu söyler. Ayrıca "hayy" kelimesinin "derrâk" ve "fe'aâl" anlamında olduğunu, derrâk'ın "mükemmel bir ilme", fe'aâl'in ise "her

²³ Bakara 2/255, Âl-i İmrân 3/2, Tâhâ 20/111, Furkân 25/58, Mü'min 40/65.

²⁴ Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, Işık Akademi yay. İstanbul, 2010, s. 256.

²⁵ er-Râzî, *Tefsîr*, VII, s. 7-8.

²⁶ er-Râzî, *Tefsîr*, VII, s. 168; XXII, s. 120.

²⁷ er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, s. 103.

şeye mükemmel manada gücü yeten kudret sahibi" anlamında olduğunu söyler.²⁸

İlim sıfatı ile ilgili âyetlere gelince bu âyetler çekimler ve türevleriyle birlikte 900 sayısına ulaşmaktadır ve Kur'an'da en çok kullanılan kelimelerdendir.²⁹ Bu nedenle Râzî'nin konuya yaklaşımı hakkında bize bilgi vermesi bakımından 'Alîm/el-'Âlim şeklindeki kullanımına yer verip diğer sıfatlara geçeceğiz. 'Alîm sıfatının geçtiği Bakara sûresi 2/29. âyetin tefsirinde وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ "O, her şeyi hakkıyla bilendir" bu âyet ile Yusuf sûresi 12/76. âyeti وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ "her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır" birlikte değerlendirildiğinde Allah'ın zatı gereği âlim olduğunun ortaya çıktığını söyleyen Mu'tezile'nin bu görüşüne karşı Râzî şöyle der: "Mu'tezile 76. âyeti delil getiriyor ancak bu âyet umûm ifade eder, "Allah o Kur'an'ı kendi ilmiyle indirdi" âyeti³⁰ ise hâs'tır; hâs ifade de umumî ifadeden daha güçlüdür."³¹ Râzî, bu âyette ve Allah'ın ilimle âlim olduğu ve bu sıfatının zâtının ne aynı ne de gayrı olduğunu ifade ederken delil getirdiği Nisa 4/166. âyette de Eş'arî âlimlerin görüşlerini kendisinin de benimsediğini ve Allah'ın ilminin zâtının kendisi olmadığını (zâtının ne aynısı ne gayrısı olduğunu) söyler ve şöyle der: "Âlimlerimiz bu âyet Allah Teâlâ'nın bir ilminin olduğuna delildir demişlerdir. Çünkü âyette Allah'ın ilmi ('ilmuhu) ifadesini kullanarak ilmi Allah'a izafe etmektedir. Eğer Allah'ın ilmi zâtının aynısı olmuş olsaydı o zaman bir şeyin kendi nefesine izafe edilmiş olması gerekirdi ki bu da muhaldir."³² Allah Teâlâ'nın, ilim sıfatının en çok kullanılış biçimi olan el-'Alîm³³, 'Alîm³⁴, A'lem³⁵, Âlim³⁶ ifadelerinin geçtiği âyetlerde de Râzî'nin yaklaşımı aynı ilke doğrultusunda olmuştur.³⁷

²⁸ er-Râzî, *Tefsîr*, XXVII, s. 85.

²⁹ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 189.

³⁰ Nisa 4/166 (أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ) "Allah o Kur'an'ı kendi ilmiyle indirdi")

³¹ er-Râzî, *Tefsîr*, II, s. 173.

³² er-Râzî, *Tefsîr*, XI, s. 114.

³³ Yusuf 12/83, 100; Zâriyât 51/30; İnsân 76/30 vb.

³⁴ Bakara 2/115, 158, 215; Âl-i İmrân 3/34, 92, 115; Nisâ 4/170, 176; Mâide 5/7; Enâm 6/83, 101; Yusuf 12/6 vb.

³⁵ Âl-i İmrân 3/36; Nisâ 4/45; Nahl 16/101; İnşikâk 84/23 vb.

³⁶ En'âm 4/73; Tevbe 9/94, 105; Ra'd 13/9; Mü'minûn 23/92; Secde 32/6; Sebe 34/3; Zümer 39/46; Haşr 59/22;

Cuma 62/8; Teğâbün 64/18; Cin 72/26.

³⁷ el-'Alîm için: er-Râzî, *Tefsîr*, XVIII, s. 196, 220; XXVIII, s. 215; XXX, s. 262; 'Alîm için bkz: er-Râzî, *Tefsîr*, IV, s. 24, 179; VIII, s. 24, 149, 209-210; XI, s. 116, 123-124, s. 182-183; XIII, s. 66, 125; XVIII, s. 93; A'lem için bkz.: er-Râzî, *Tefsîr*, VIII, s. 28; X, s. 119; XX, s. 118; XXXI, s. 113; Âlim için bkz.: er-Râzî, *Tefsîr*, XIII, s. 34; XVI, s. 167, 194; XIX, s. 17-18; XXIII, s. 118; XXV, s. 174, 242; XXVI, s. 286; XXIX, s. 93; XXX, s. 7.

Allah Teâlâ'nın *irade* sıfatıyla ilgili olarak ise âlimlerin O'nun irâde sahibi olduğunda ittifak ettiklerini ancak irade kelimesinin manasında yani Allah'ın mürîd olup olmadığı konusunda ihtilaf ettiklerini söyler. Râzî'ye göre Allah'ın iradesi muhdes olmayıp kadîm ve ezelîdir. O, bu konuda Allah'ın iradesinin muhdes olduğunu söyleyen bir kısım Mu'tezîliler'e karşı çıkar ve onun iradesinin kadîm ve ezelî olduğu ile ilgili deliller ortaya koyar. Bu sıfat O'nun ilim sıfatı üzerine zâid bir sıfattır.³⁸ İrade sıfatının Kur'an'da irade (dileyen),³⁹ rızâ (Allah'ın hoşnut olması)⁴⁰ mehabbet (sevmesi),⁴¹ kerâhet (hoşlanmaması)⁴² şeklinde kullanımlarına yer veren Râzî, kerâhet kelimesinin Allah Teâlâ'nın "bir şeyi yapmamak istemesi" anlamında olduğunu ve irade sıfatına dâhil olduğunu ayrı bir sıfat olmadığını, Eş'arî âlimlerinin görüşünün de bu şekilde olduğunu ancak Mu'tezile'nin buna karşı olduğunu söyler.⁴³

Râzî, Allah Teâlâ'nın *kudret* sıfatını ise, O'nun bir şeyi yapmaya ya da yapmamaya güç yetirmesi olarak tarif eder. Müfessir, Allah'ın kudret sıfatına delil olarak âlemin hâdis (sonradan olma) olduğunu her hâdisin de bir muhdi-se muhtaç olduğunu onun da her şeye güç yetiren Allah Teâlâ olduğunu söyler. Kur'an'da Allah'ın kudretinin delili olarak göklerin ve yerin yaratılışı hakkında birçok âyet bulunduğunu âyetlerde geçen yaratmanın da Allah'ın takdir etmesi (güç yetirme) ve tedbir'i (düzenleme) anlamında olduğunu söyler.⁴⁴ O'na göre Allah ezelde kudret sahibidir. Allah'ın kudretinin zâtının aynısı ve hadis olduğunu söyleyen Mu'tezile'ye karşı çıkar ve Allah Teâlâ'nın tıpkı ilimle "âlim", hayatla "hayy" olduğu gibi kudretiyle "kâdir" olduğunu söyler.⁴⁵ O, Allah'ın bu sıfatının karşılığı olarak Kur'an-ı Kerim'de kâdir,⁴⁶ kadîr,⁴⁷ muktedir,⁴⁸ kâdirun/kâdirûn⁴⁹ şeklinde farklı kullanışlarının bulunduğunu ayrıca "melik" ismi-

³⁸ er-Râzî, *Tefsîr*, II, s. 150; er-Râzî, Fahrüddin, *el-Mesâilü'l-Hamsûn fi Usûlid-dîn*, (thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ), Dâru'l-Ceyl, Beyrût 1990, s. 52-53; *el-Muhassal*, s. 168; *el-Erbeîn fi Usûlid-dîn* (thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ), Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, Kahire, 1986, I, s. 208.

³⁹ Bakara 2/185.

⁴⁰ Zümer 39/7; Fetih 48/8; Tevbe 9/100.

⁴¹ Bakara 2/222; Mâide 5/54; Tâhâ 20/39.

⁴² Tevbe 9/46; İsrâ 17/38.

⁴³ er-Râzî, *Tefsîr* I, s. 148; II, s. 150; er-Râzî, *Levâmiu'l-Beyyinât*, s. 265.

⁴⁴er-Râzî el-Metalibü'l-Âliyye mine'l-İlmi'l-İlâhî (thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ), Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrût, 1987, IV, s. 355; Küçük, *Fahreddin er-Râzî ve Ulûhiyyet Anlayışı*, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Konya, 2008, s. 65.

⁴⁵ er-Râzî, *el-Mesâilü'l-Hamsûn*, s. 51.

⁴⁶ En'âm 6/37, 65.

⁴⁷ Mülk 67/1.

⁴⁸ Kehf 18/45; Kıyâme 75/45.

⁴⁹ Murselât 23; Kıyame 75/4.

nin de bu sığata delalet ettiğini, bunun da mâlik⁵⁰, melik⁵¹, mâlikü'l-mülk⁵², melîk⁵³, mülk⁵⁴ şeklinde kullanımlarının olduğunu ayrıca "kuvvet" kelimesinin de yine kudret sıfatını ifade ettiğini bunun da "kaviyy" ve "zü'l-kuvveti"⁵⁵ şeklinde kullanıldığına âyetlerden örnekler verir.⁵⁶

Lügatte, oluşturmak, meydana getirmek, yaratmak, ıstılahta ise yoktan var etme anlamlarına gelen⁵⁷ *Tekvin* sıfatı konusunda Râzî ve Eş'ariler, Mu'tezile ile aynı düşünmekte ve bu sıfatın Allah Teâlâ'nın kudret sıfatı üzerine zâid bir sıfat olduğunu söylemektedirler. Çünkü onlara göre yaratmak, rızık vermek, yaşatmak, öldürmek gibi fiilî sıfatlar Allah'ın zâtıyla kâim olmayan hâdis sıfatlardır. Bu fiiller ezeli olan kudret sıfatının yaratılmışlara taalluk etmesiyle meydana gelir bu nedenle de "tekvin" gerçek sıfat değildir.⁵⁸ Râzî, Mâtürîdiler'in tekvin ile mükevvenin aynı olmadığı, tekvin'in ezeli ve zâtın aynısı mükevvenin ise hâdis olduğu yönündeki görüşlerine karşı çıkararak tekvin ile mükevvenin aynı olduğunu söyler ve tefsirde buna dair bir takım akli deliller ileri sürer.⁵⁹ Zira Râzî'ye göre tekvin (yaratma) ile mükevven (yaratılan) aynı olmazsa mükevven (mahlûk) de ezeli olur. Eğer tekvin'in sonucu yaratmaksa bu da kudret sıfatında mevcuttur.⁶⁰ Nitekim Râzî bu görüşüne Bakara sûresi 2/117. âyeti *بَدِيعَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ* "O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. Bir işe hükmetti mi ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir." delil getirir ve âyetin tekvin ile mükevvenin aynı şey olduğuna işaret etmekte olduğunu söyleyerek: "Allah Teâlâ'nın "ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir." âyetinde kastedilen Allah'ın olmasını istediği şeye "ol" dediği ve o şeyin hemen olduğu manası değildir. Çünkü bu geçersiz bir yaklaşımdır..." dedikten sonra bunu ispat eden birçok delil vardır diyerek ayette geçen kelimeleri dil yönünden inceler ve tekvin sıfatının hâdis olduğu yönündeki kendi görüşüne delil getirir ve şöyle devam eder: "Âyette geçen (ve izâ) "...dığı zaman" sözü gelecek ifade eder ve Allah Teâlâ'nın ol (kün) sözü ile hükmetmesi (قَضَىٰ) fâ-i takibiye sebebiyle birbiriyle alakalıdır. Çünkü Allah "o zaman ona "ol" der" bu-

⁵⁰ Fâtiha 1/3.

⁵¹ Tâhâ 20/114; Haşr 59/23; Nâs 114/2.

⁵² Âl-i İmrân 3/26.

⁵³ Kamer 54/55.

⁵⁴ Furkân 25/26, Hadîd 57/2.

⁵⁵ Hac 22/74; Zâriyât 51/58.

⁵⁶ er-Râzî, *Tefsîr*, I, s. 145-146; *Levâmiu'l-Beyyinât*, s. 236.

⁵⁷ er-Râğîb, el-İsbehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbil-Kur'an*, I-II, Mektebetüs-Sekâfetü't-Dîniyye, Kâhire, 2005, "Kâne" md., II, s. 572; Yücedoğru, Tevfik, *DİA "Tekvin" md.*, XXXX, s. 388-389.

⁵⁸ Yücedoğru, *DİA "Tekvin" md.*, XXXX, s. 389.

⁵⁹ er-Râzî, *Tefsîr*, I, s. 141-142.

⁶⁰ er-Râzî, *el-Muhassal*, s. 186-187; Yücedoğru, *DİA "Tekvin" md.*, XXXX, s. 389.

yurmuştur ki muhdesten sonra gelen de muhdes olur bu nedenle “kün” lafzının kadîm olması mümkün değildir.”⁶¹ Müfessir tekvin sıfatı ile ilgili diğer ayetlerde⁶² de aynı mezhebî yaklaşımı sergiler ve tekvinin ayrı bir sıfat olmadığı kudret sıfatının sonucuna taalluk ettiği ve hâdis olduğunu söyler.⁶³

Râzî'nin semî' ve basar sıfatlarına yaklaşımı da yine hayat ve ilim sıfatındaki gibidir. O, bu iki sıfatın da zâtın ne aynı ne de gayrı olduğunu ezelf ve ebedî olduğunu söyler. Kur'an'da on âyette⁶⁴ birlikte ele alınan bu iki sıfatı Râzî de eserlerinde⁶⁵ birlikte ele alır. Râzî, Fatiha sûresinin tefsiri bölümünde sıfatlar konusunu ele alırken Allah Teâlâ'nın semî' ve basîr olduğuna dair âyetlerden örnekler verir. Onun ortaya koyduğu bu ayetlerden bazıları ve iki kelimenin birlikte kullanıldığı âyetlerde bu iki sıfata yaklaşımı şöyledir.

Râzî'nin zikrettiği birinci örnek Şûrâ sûresi 42/11. âyet *لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ* “Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir” tir. bu âyette Râzî, “semi' ve basîr” ifadelerinin Allah Teâlâ'nın duyulabilen herşeyi duyan ve görülebilen herşeyi gören olduğuna işaret ettiğini her ne kadar diğer varlıklar da işitse ve görse de bu iki kelimenin (sem'i-basîr) işitme ve görmenin mükemmel manada yalnızca Allah'a ait olduğunu ifade ettiğini söyler.⁶⁶ Tâhâ sûresi 20/46. âyette *قَالَ لَا تَخَافَا إِنِّي مَعَكُمْ أَسْمَعُ وَأَرَى* “Allah şöyle dedi: “Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim. İşitirim ve görürüm.”” Allah Teâlâ'nın semî' ve basîr sıfatlarını onun ilmi olarak yorumlayan bir kısım Mu'tezilîler'e cevap verir ve bu iki sıfatın her birinin ayrı ayrı birer sıfat olduğunu ve ayette, “ben sizinle beraberim” ifadesinin ilim anlamında olduğunu dolayısıyla bu iki sıfatın da ilim anlamında alınmasının tekrar olacağını söyler ve asıl manaya uygun düşmeyeceğini belirtir.⁶⁷ Râzî, Allah Teâlâ'nın semî' ve basîr sıfatlarının birlikte kullanıldığı diğer âyetlerde⁶⁸ ve işitir/işitirim, görür/görürüm gözleri

⁶¹ er-Râzî, *Tefsîr*, IV, s. 29.

⁶² Âl-i İmrân 3/47, 59, En'âm 6/73, Nahl 16/40, Meryem 19/35, Yâsîn 36/82, Mü'min 40/68.

⁶³ er-Râzî, *Tefsîr*, XX, s. 32 (Nahl 16/40), VIII, s. 59; Bakara 117'ye atıfta bulunur (Âl-i İmrân 3/47 ile ilgili); VIII, s. 84-85 (Âl-i İmrân 3/59); XIII, s. 35 (Enam 7/73), XXI, s. 219 (Meryem 19/35), XXVI, s. 111 (Yâsîn 36/ 82), XXVII, s. 87 (Mü'min 40/68).

⁶⁴ Nisâ 4/58, 134; İsrâ 17/1; Hac 22/61, 75; Lokman 31/28; Mü'min 40/20, 56; Şûrâ 42/11; Mücâdele 58/1.

⁶⁵ er-Râzî, *el-Mesâilü'l-Hamsûn*, s. 48; *el-Erbeîn fî Usûlid- dîn*, I, s. 239; *el-Metâlibü'l-Âliyye*, III, s. 187; *Tefsîr*, I, s. 148.

⁶⁶ er-Râzî, *Tefsîr*, XXVII, s. 155.

⁶⁷ er-Râzî, *Tefsîr*, XXII, s. 61.

⁶⁸ 64 numaralı dipnotta yer alan âyetler. Krş.: er-Râzî, *Tefsîr*, X, s. 146, XI, s. 73; XXIII, s. 61, 71; XXV, s. 159; XXVII, s. 54, 80, 155; XXIX, s. 251. İsrâ 1. âyette bu sıfata değinmez ancak Fâtiha sûresi tefsirinde sıfatlar konusunu ele alırken Allah'ın semî' ve basîr oluşuna bu âyeti de örnek verir. (*Tefsîr*, I, s. 148.)

idrak eder⁶⁹ şeklindeki kulanımların olduğu âyetlerde⁷⁰ aynı şekilde O'nun işitilmesi gereken her şeyi işittiğini ve görülmesi gereken her şeyi gördüğünü ve sıfatların zâtının ne aynısı ne de gayrısı olduğu söyler.

Râzî'nin subûtî sıfatlara yaklaşımını aktardıktan sonra Kâdî Abdülcebâr'ın bu konudaki görüşlerine ve âyetlere yaklaşımına geçelim.

Kâdî, *hayat* sıfatı ile ilgili olarak bu kelimenin Allah için sıfat anlamında kullanıldığı Bakara sûresi 2/255. âyette Allah'ın kendisini uyuklama ve uykudan tenzih etmesinin, cisim olmadığına delil olduğunu, aynı zamanda bu ifadelerin onun her daim diri olduğuna işaret ettiğini söyler.⁷¹ Âl-i İmrân 3/2, Tâhâ 20/111, Furkân 25/58 ve Mü'min 40/65. âyetlere her iki tefsirinde de yer vermiştir. Kâdî'ye göre Allah zâtıyla diridir, hayatla diri değildir.⁷² Eğer hayatla diri olmuş olsaydı cisim olması gerekirdi, oysa Allah ezelî ve ebedî olarak diridir. Bu sıfat ona göre Allah Teâlâ'nın ilim ve kudret sıfatının da temelini oluşturur. Ona göre âlim ve kâdir olan varlık kaçınılmaz olarak hayy olmalıdır.⁷³

Cenab-ı Hakk'ın diğer subûtî sıfatlarından olan *ilim* sıfatının zâtının aynı olduğunu ve Allah Teâlâ'nın ezelde âlim olduğu gibi ebedde de âlim olmaya devam edeceğini belirtir. Yukarıda da ifade edildiği gibi o, "Allah âlimdir" hükmünü kabul eder fakat "Allah ilim sahibidir" ifadesini kabul etmez.⁷⁴ Tefsirinde *ilim* sıfatıyla ilgili âyetlerde tespit ettiğimiz kadarıyla bu mezhebi ilkeyi korur.⁷⁵ Örneğin hayat sıfatı ile ilgili ele aldığımız Bakara sûresi 2/255. âyetteki "Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar." ifadesini tefsir ederken Allah Teâlâ'nın bir ilimle âlim olduğuna ve âyetteki "min" ifadesini delil getirerek "ilminin bir kısmı" anlamında âyetin zahirinin onun bir ilimle âlim olduğuna söyleyenlere: "burada eğer ayetin kastına bakılırsa "min" ile ifade edilen ba'ziyet Allah'ın bildiği şeylerdir (ma'lûmât). Allah'ın insanlara öğrettiği ve işaret ettiği bilginin dışında hiç kimse onun bilgilerini

⁶⁹ En'âm 6/103. Krş.: er-Râzî, *Tefsîr*, XIII, s. 139.

⁷⁰ Mücadele 58/1, Meryem 19/42, 'Alak 96/14. Krş.: er-Râzî, *Tefsîr*, XXIX, s. 251; XXI, s. 225; XXXII, s. 22.

⁷¹ el-Kâdî, Abdülcebâr el-Hemedânî, *Müteşâbihü'l-Kur'an* (thk. Adnan Muhammed Zerzûr), Dârut-Türâs, Kahire, 1185, s. 130-131.

⁷² el-Kâdî, Abdülcebâr el-Hemedânî, *Tenzîhu'l-Kur'an ani'l-Metâi'n*, Dârun-Nehdati'l-Hadîse, Beyrut, tsz., s. 415.

⁷³ el-Kâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 160-161.

⁷⁴ el-Kâdî, *Tenzîhu'l-Kur'an*, s. 415, 114; el-Kâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 160, 195.

⁷⁵ Krş.: *Tenzîhu'l-Kur'an*, s. 22, 114, 161, 176, 338-339, 391, 415, 417 (Bakara 2/32; Mâide 4/73; Enfal 8/70, Yunus 10/14, Sebe' 34/21, Muhammed 47/31, Hadîd 57/3, 25); *Müteşâbihü'l-Kur'an*, s. 492 (Tâhâ 20/52), s.30.

kuşatamaz demektir.” Diyerek Allah’ın ilimle âlim olduğunu söyleyenlerin bu delilini reddeder.⁷⁶

İrade sıfatını fiilî sıfatlar arasında zikreden ve bu sıfatın hâdis olduğunu söyleyen Kâdî,⁷⁷ Allah’ın ezelde (فيما لم يزل) ve ebediyyen (فيما لا يزال) *semi’* ve *basîr* olduğunu ve bu sıfatların zâtının aynı olduğunu söyler.⁷⁸ Kur’an’ı Kerîm’de *semi’* kelimesi hiçbir âyette münferiden kullanılmamış “*semi’un alîm*”, “*semi’un basîr*” şeklinde terkip olarak kullanılmıştır. Terkip şeklindeki bu kullanımlarda 45 âyette Allah’ı tavsif eden bir sıfat olarak karşımıza çıkar.⁷⁹ Kâdî, her iki tefsirinde de Bakara sûresi 2/244. âyet dışında bu ayetlere yer vermez. Bu âyette de sadece lafzını zikredip geçer ve bu iki sıfatla ilgili bir açıklama yapmaz. Diğer sıfatlarla ilgili âyetleri açıklarken yeri geldikçe bu iki sıfatı da açıklar.⁸⁰ Örneğin ihlas sûresi 112/4. âyette “*hayy*” sıfatını açıklarken onun hayy olup bütün âfaattan (yokluk) beri olduktan sonra herşeyi işiten ve gören (*semi’* ve *basîr*) olmasının zorunlu olduğunu söyler.⁸¹

Kudret sıfatının da ezeli ve ebedî olduğunu aynı zamanda onun zâtından olduğunu⁸² söyleyen müfessirimiz Furkân sûresi 25/2. âyetin اَلَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَلَمْ يَسْخَدْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيْكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا “O, göklerin ve yeryüzünün mülkü (hükümrânlığı) kendisine ait olandır. Çocuk edinmemiştir. Mülkünde hiçbir ortağı da yoktur. O her şeyi yaratmış ve yarattığı O şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir.” tefsirinde: “Bu âyet Allah’ın kulların fiillerini yarattığına delil olmaz mı? denirse buna cevabımız şudur: buradaki takdir yaratma manasındadır ancak yaratılan şeylerden maksat kendisiyle faydalanılan cisimlerdir. Allah onları yaratmış ve dilediği şekilde takdir etmiştir.” diyerek kulların fiillerinin cisim olmadığını, Allah’ın kudretinin eseri olan yaratma eyleminin kulların fiillerini kapsamadığını nitekim bu ifadelerin öncesinde âyetin baş tarafında “O, göklerin ve yeryüzünün mülkü (hükümrânlığı) kendisine ait olandır...” sözünün bulunduğunu söyleyerek bu ifadeyi görüşlerine delil getirir.⁸³ Bu âyetin tefsirinde atıfta bulunduğu En’am sûresi 6/101 ve 102. âyetlerde⁸⁴ de yaratma kelimesini (خَلَقَ) takdir etme anlamı verir ve bu yaratmanın kulların fiillerini kap-

⁷⁶ el-Kâdî, *Mütesâbihü'l-Kur’an*, s. 131-132, el-Kâdî, *Tenzîhu'l-Kur’an*, s. 51.

⁷⁷ el-Kâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 174.

⁷⁸ el-Kâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 174. el-Kâdî, *el-Münye ve'l-Emel* (thk. İsamüddin Muhammed Ali), *Dâru'l- Ma’rifeti'l-Câmiyye*, İskenderiyye, 1985, s. 111-112.

⁷⁹ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 42.

⁸⁰ Krş.: el-Kâdî, *Mütesâbihü'l-Kur’an*, s. 30, 642; el-Kâdî, *Tenzîhu'l-Kur’an*, s. 49, 488, 491,

⁸¹ el-Kâdî, *Tenzîhu'l-Kur’an*, s. 488. *Semi* ve *basîr* sıfatı için ayrıca bkz.: s. 491.

⁸² el-Kâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 155-156.

⁸³ el-Kâdî, *Tenzîhu'l-Kur’an*, s. 289; el-Kâdî, *Mütesâbihü'l-Kur’an*, s. 528.

⁸⁴ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ - لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدْهُ

samadığını, onun kudretinin eseri olarak cisimleri yarattığını, benzer ifadelerle ortaya koyar.⁸⁵ Kâdî, tespit edebildiğimiz kadarıyla Allah'ın kudret sıfatının Kur'an'da yer alış biçimleri olan kadîr, kâdir, kâdirûn vb. kelimelerin geçtiği âyetlere yer vermemiştir. Bu sıfatı Allah'ın kudretine işaret eden birçok ayetin tefsirinde "Allah'ın kudretine delildir"⁸⁶, "kâdirdir"⁸⁷ vb. ifadeleri ile açıklarken ele alan müfessir, Allah'ın kâdir/kadîr olduğunu kabul eder ancak Allah'ın "ilimle âlim", "hayatla hayy" oluşunu reddettiği gibi master sıfat (sıfat-ı meânî) olan "kudretle kâdir" ifadesini de kabul etmez.⁸⁸ Hatta öyleki Allah Teâlâ'nın ilimle âlim/alîm, kudretle kâdir/kadîr, hayatla hayy olduğunu söyleyenleri "Allah için üçüncüsüdür" diyenlerle aynı sonuca varmakla hatta daha da ileri gitmekle suçlayarak: "Onlar baba, oğul ve kutsal ruh olmak üzere üç uknûmdan oluşan bir ilah anlayışını benimserken Allah, ilim, kudret, hayat ve irade sahibidir diyen Müşebbihe ve onun gibi düşünenler (Eş'ariyye, Kerramiyye) üçüncü, dördüncü...onuncu ilahlar ilave etmişlerdir" diyerek bunların sözlerine itibar edilemeyeceğini söyler.⁸⁹

Tekvin sıfatını da fiilî sıfatlar içinde değerlendiren Kâdî, Allah Teâlâ'nın kendine özgü birçok fiilin faili olduğunu söyler. Bu nedenle Allah Teâlâ'nın birçok fiilini içine alan ve kendine özgü fiilerin faili olması nedeniyle O'na müdebber (yöneten), mukaddir (takdir eden), münşi (inşa eden, yaratan) dendiği gibi tekvin sıfatı gereği mükevvin (yaratan) de denir.⁹⁰ Ona göre bu sıfat kudret sıfatının üzerine zaid bir sıfat olup hâdistir. Allah bu sıfatına yaratmaya başladığı anda sahip olmuştur. Nitekim bu konuyla ilgili Bakara sûresi 2/117. âyeti بَدِيعَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ "O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. Bir işe hükmetti mi ona sadece "ol" der, o da hemen olur." tefsir ederken şöyle der: "إذا قضى أمرا فانما يقول له كن فيكون" sözü Allah'ın yaptığı her şeyi bu sözle yaptığına delildir. Bu ise onun sözünün ve konuşmasının muhdes olmamasını gerektirir. Çünkü eğer muhdes olursa, onu başka bir sözle muhdes kılmış olur ki bu da sürekli devam eden ve sonu gelmeyen bir durum ortaya çıkarır" dediler bizim bu konuda cevabımız: "onların bu söyledikleri çelişkilidir. Çünkü âyetin zâhiri O'nun "ol" dediğidir. Bu lafız ise iki harften oluşmaktadır. Aralarındaki bağ sebebiyle biri diğerine tekaddüm eder, öbürü de ondan sonra gelir; bu durumda o harf, muhdes olur (sonradan meydana gelir.) Böylece onların bu

⁸⁵ el-Kâdî, *Müteşâbihü'l-Kur'an*, s. 251-252.

⁸⁶ el-Kâdî, *Tenzîhu'l-Kur'an*, s. 24, 304.

⁸⁷ el-Kâdî, *Tenzîhu'l-Kur'an*, s. 214.

⁸⁸ el-Kâdî, *Tenzîhu'l-Kur'an*, s. 415.

⁸⁹ el-Kâdî, *Tenzîhu'l-Kur'an*, s. 114.

⁹⁰ el-Kâdî, *el-Muğnî fî evvâbi't-Tevhîd ve'l-Adâle* (thk. Mahmud Muhammed Kâsım ve diğerleri), Kâhire, 1382- 1385, XX/2, s. 191-193.

sözleri geçersiz olur. Çünkü “ ‘ol’ der, o da hemen oluverir.” sözü bunun geleceğe ait olmasını gerektirir ki bu hâdis olma (sonradan olma) alametidir. Çünkü yaratılanı (mükevven) fâ harfi ile “kün” sözüne atfetmiştir. Bu da onun hemen arkasından olmasını (meydana gelmesini) gerektirir ki muhdesten hemen sonra gelen de ancak muhdes olur. Bizim bundan (bu âyetten) kasmız şudur: Allah bir işe hükmetti mi onu herhangi bir engel olmaksızın hemen yaratır ve yapar...”⁹¹ Kâdî, bu sıfatla ilgili diğer ayetlerde⁹² de aynı yaklaşımı sürdürür ve tekvin sıfatının kudret sıfatı üzerine zâid bir sıfat olduğu ve hâdis olduğunu söyler.⁹³

C. Fahrüddin Râzî ve Kâdî Abdülcebâr’ın Haberî Sıfatlara Konu Olan Âyetlere Yaklaşımı

Haberî Sıfatlar, Kur’an ve sünnette Allah’a izafe edilen ve hakiki manalarını bilmenin mümkün olmadığı sıfatlardır.⁹⁴ Kur’an’da Allah’a izafe edilen ve Allah’ın eli,⁹⁵ yüzü,⁹⁶ gözü,⁹⁷ gelmesi,⁹⁸ yönelmesi (istivâ),⁹⁹ yakınlaşması¹⁰⁰ vb. sıfatların anlaşılması ve yorumlanması konusu mezhepler arasında en çok tartışılan konular arasında yer almıştır. Selefiler ve ilk dönem Eş’arîler bunları mahiyetlerinden söz etmeden ve te’vile tabi tutmadan olduğu gibi kabul ederken¹⁰¹

⁹¹ el-Kâdî, *Tenzîhu’l-Kur’an*, s. 34; el-Kâdî, *Müteşâbihü’l-Kur’an*, s. 106’da benzer ifadelerle daha geniş olarak ele alır.

⁹² Âl-i İmrân 3/47; Nahl 16/40; Meryem 19/35; Yâsîn 36/82.

⁹³ Krş.: el-Kâdî, *Tenzîhu’l-Kur’an*, s. 68, 248; el-Kâdî, *Müteşâbihü’l-Kur’an*, s. 442-443, 579.

⁹⁴ Çelebi, *DİA “Sıfat” md.*, XXXVII, s. 105; Gölcük-Toprak, *Kelâm*, s. 195-196.

⁹⁵ Mâide 5/64; Sâd 38/75; Feth 48/10; Zâriyât 51/47.

⁹⁶ Bakara 2/115; Kasas 28/88; Rahmân 55/27.

⁹⁷ Hûd 11/37; Tâhâ 20/39; Tûr 52/48; Kamer 54/14.

⁹⁸ Bakara 2/210, Fecr 89/22.

⁹⁹ Furkân 25/59; Secde 32/4; Fussilet 41/11.

¹⁰⁰ Necm 53/8-18,

¹⁰¹ el-Eş’arî, Ebu’l-Hasen Ali b. İsmail, *el-ibâne an Usûlid-Diyâne* (thk. Beşir Muhammed Uyûn), Mektebetü Dâri’l-Beyân, Dîmeşk, 1990, s. 97 vd.; Güneş, *Akil ve Nass*, s. 216; Çelebi, *DİA “Sıfat” md.*, XXXVII, s. 105.

Matürîdî yaratılmışlara has bir mana ve muhtevayı Allah'a izafe etmemek için, "Nihaî gerçeği bilen yalnız Allah'tır" demek suretiyle haberi sıfatlara sözlük ve dil bilimi içinde mecâzî manalar verilmesi gerektiğini söyler. Mesela, "yed" kelimesine "el" anlamı verildiği takdirde bildiğimiz manada bir el tasavvuru doğar; bunun insan eline benzemediğini söylemek idrak açısından hiçbir şey ifade etmez. Ancak yed kelimesine "kudret" manası verilirse bu problem ortadan kalkmış olur.¹⁰² Nitekim haberi sıfatlara konu olan âyetlerin tefsirinde bu yaklaşımı açıkça görülmektedir.¹⁰³

Mu'tezile ve Kâdî Abdülcebbâr ise haberi sıfatların Allah'a nisbetini caiz görmezler ve bu sıfatları selbî sıfatlar içerisinde değerlendirirler.¹⁰⁴ Bu sıfatların te'vil edilmemesi durumunda yaratıklara benzemekten münezze olan Allah Teâlâ'yı varlıklara benzetmek isteyenlere kapı açacağını ve yanlış anlaşılmalara neden olacağını söyleyerek te'vili savunurlar. Haberî sıfatları anlayabilmenin Allah'ı bilmekten geçtiği, Allah'ı bilmenin de vahiyde değil akılla olması gerektiğini söyler.¹⁰⁵

Râzî sıfatlar konusunda Eş'ariler gibi düşünmekle birlikte haberî sıfatlar konusundaki yaklaşımı ile onlardan ayrılır ve bu sıfatların te'vil edilmesi gerektiğini bundan kaçınılması durumunda da teşbih ve tescime gidecek anlamalar olabileceğini söyler. Bu konuda Mu'tezile ve Kâdî Abdülcebbâr'a yakın bir görüş ortaya koyan Râzî, bu sıfatların anlaşılmasında naklî delilleri esas alır, Mu'tezile ve Kâdî'den bu yönüyle ayrılır. O, haberi sıfatların te'vil edilmesini o kadar önemsemiştir ki bu sıfatları açıklamak üzere kaleme aldığı selefin özellikle de İbn Teymiyyenin¹⁰⁶ eleştirilerine maruz kalan *Esâsüt-Takdîs* isimli eserini de bu sıfatları açıklamak için yazmış, aklî ve naklî deliller ışığında bu sıfatları açıklamıştır.¹⁰⁷ O, Haberî sıfatlardan olan vech/vechullah ile ilgili Bakara sûresi

¹⁰²el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitabü't-Tevhîd* (thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi), Dârus-Sâdır, Beyrut, tsz., s. 138, Çelebi, *DİA "Sıfat" md.*, XXXVII, s. 105.

¹⁰³ el-Mâtürîdî, Muhammed b. Mahmud, *Te'vilâtü Ehlis-Sünne* (Tefsîru'l-Mâtürîdî), (thk. Mecdî Bâsellüm), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2005. Yüz ile ilgili Bakara 2/15 (I, s. 545); Kamer 54/88 (VIII, s. 206), Rahmân 55/27 (IX, s. 472); El ile ilgili Mâide 4/64 (III, s. 551-552); Sâd 38/75 (VIII, s. 646-647); Fetih 48/10 (IX, s. 298-299); Zâriyât 51/47 (IX, s. 390); Göz ile ilgili Hûd 11/37 (VI, s. 129-130); Tâhâ 39 (VII, s. 280); Tûr 48 (IX, s. 414); Kamer 14 (IX, s. 447).

¹⁰⁴ Çelebi, *Akılclılık ve Kâdî Abdülcebbâr*, s. 249.

¹⁰⁵ Yavuz, Yusuf Şevki, *DİA "İstivâ" md.*, XXIII, s. 403; Çelebi, *Akılclılık ve Kâdî Abdülcebbâr*, s. 250

¹⁰⁶ Râzî'nin bu eserini İbn Teymiyye eleştirmiş ve bu kitaba karşı bir reddiye yazmıştır. Bkz.: İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalîm, *Nakdû Esâsü't-Takdîs* (thk. ed-Düveys, Mûsâ b. Süleyman), I. baskı, Medine, 1425.

¹⁰⁷ er-Râzî, *Esâsü't-Takdîs*, s. 105-107.

2/115. âyette **فَأَيُّهَا اللَّهُ** “Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (zâtı) oradadır” te’vil yapmanın zorunlu olduğunu söyleyerek âyette geçen *vech* kelimesini çeşitli şekillerde tevil eder. Râzî’ye göre bu âyette “Allah’ın yüzü” ifadesi “Allah’ın zâtı” anlamındadır. Yine ona göre *vech* den maksat kast ve niyetle ona yönelme anlamındadır ki bunun örneği En’âm 6/79. âyette, “Yüzümü, gökleri ve yeri yaratana çevirdim (yani Ona yöneldim.)” geçmektedir. *Vech* kelimesinin bir başka anlamı ise Allah’ın rızasıdır tıpkı “Biz ancak Allah’ın yüzü için (rızası için) sizi doyuruyoruz”¹⁰⁸ âyetinde olduğu gibi.¹⁰⁹ Müfessir “*vech*” kelimesinin geçtiği diğer âyetlerde de¹¹⁰ bu kelimeye “Allah’ın rızası” anlamını vermiş ve haberî sıfatları te’vil yolunu tercih etmiştir.¹¹¹ Râzî, haberî sıfatlardan olan “yed” kelimesi ile ilgili olarak Âl-i İmrân 3/73. âyette **قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ** “De ki: “Lütuf Allah’ın elindedir.” Allah’ın elinden maksat “onun kâdir ve muktedir oluşudur” der.¹¹² Yine “*el*” kelimesinin geçtiği Fetih 48/10 ve Mâide 5/64 ve Hadîd 57/29 vb. âyetlerde de “Allah’ın eli” ifadesini Allah’ın yardımı, kudreti, koruması (hıfz), nime-ti, mülkü ve tasarrufu olarak te’vil eder.¹¹³ “*Ayn*” kelimesinin ise Allah’ın ilmi, koruması, gözetmesi ve kuşatması¹¹⁴ anlamında olduğunu söyleyen Râzî, Allah’ın arşa istivâ etmesi konusundaki âyetlerde¹¹⁵ de, te’vilin zorunlu olduğunu söyler ve bu âyetlerdeki istivâ kelimelerini tevil ederek istilâ (Allah’ın kudret, güç ve iktidarı)¹¹⁶, yönelmesi (dümdüz ve dosdoğru olarak)¹¹⁷ hükümran olarak arşı yaratması ve onu yüceltmesi¹¹⁸ gibi anlamlar verir. Ancak Secde sûresi 32/4. âyette **ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ** “sonra arşa istivâ eden Allah’tır.” farklı bir tutum sergileyerek te’vile karşı çıkar ve bu âyetin anlamıyla ilgi şöyle der: “Âlimler, bu ve benzeri âyetlerle ilgili iki yol takip etmişlerdir. Birincisi bu gibi âyetlerde neyin kastedildiğini izahtan kaçınma, ikincisi ise bu âyetleri izah etme yoludur. Bu iki yoldan ilki daha sağlam ve hikmete daha uygundur...”¹¹⁹ Mustafa Öztürk’ün de dediği gibi Râzî’nin aynı konuda birbiriyle tamamen zıt olan iki ayrı görüşü hem de sıfatlar konusu gibi mühim bir alanda söylemiş olması çok tutarlı görünmemektedir. Mustafa Öztürk bu iki farklı görüşe neden olarak bazı kaynak-

¹⁰⁸ İnsân 76/9.

¹⁰⁹ er-Râzî, *Tefsîr*, IV, s. 23.

¹¹⁰ Bakara 2/272; Ra’d 13/22; Rûm 30/38-39; İnsan 76/9; Leyl 92/20.

¹¹¹ er-Râzî, *Tefsîr*, VII, s. 74; XIX, s. 43-44; XXV, s. 126-128; XXX, s. 236; XXXI, s. 206-207.

¹¹² er-Râzî, *Tefsîr*, VIII, s. 109.

¹¹³ er-Râzî, *Tefsîr*, XXVIII, s. 87; XII, s. 45-46; XXIX, s. 249.

¹¹⁴ Tâhâ 20/39 (er-Râzî, *Tefsîr*, XXII, s. 53-54.)

¹¹⁵ Tâhâ 20/5; Furkân 25/59; Fussilet 41/11.

¹¹⁶ Tâhâ 20/5 (er-Râzî, *Tefsîr*, XXII, s. 7.)

¹¹⁷ Fussilet 41/11 (er-Râzî, *Tefsîr*, XXVII, s. 105.)

¹¹⁸ Furkân 25/59 (er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, s. 104.)

¹¹⁹ er-Râzî, *Tefsîr*, XXV, s. 169.

larda da geçtiği üzere Secde sûresi tefsirinin Râzî'ye değil öğrencisi Şemseddin el-Hûî'ye ait olduğunu göstermekte ve bu görüşün öğrencisine ait olabileceğini söylemektedir.¹²⁰

Râzî, Allah'ın arşa istivâsının "oturması" anlamında olmadığını ve Allah Teâlâ'nın mekândan münezzehe olduğunu ifade ettiği Mü'min sûresi 5/7. âyetin *الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ* "Arş'ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar (melekler) Rablerini hamd ederek tespih ederler..." tefsirinde detaylıca ele alır ve Allah'ın arşa oturmadığını birtakım delillerle açıklayarak şöyle der: "Bu âyet Allah Teâlâ'nın arşta bulunmaktan münezzehe olduğuna delildir. Çünkü bu âyette Allah "arşı yüklenenler" buyurmuş bir başka âyette de "O gün Rabbinin Arş'ını, üstlerinde bulunan sekiz (melek) yüklenir.." ¹²¹ buyurmuştur. Eğer Rahmân arşta oturmuş olsaydı melekler âlemin ilahını taşımış olurlardı. Bu fasittir ve yanlıştır." ¹²²

Haberî sıfatları selbî sıfatlar arasında zikreden Kâdî Abdülcebâr bu sıfatların te'vil edilmesi gerektiğini söylerken bu sıfatları bilinen anlamlarının dışında kabul edenleri teşbih yolunu benimseyenlerden daha büyük bir hata içinde görür.¹²³ Maide 5/64. âyette *وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُوقِفُ كَيْفَ يَشَاءُ* "Bir de Yahudiler, "Allah'ın eli bağlıdır" dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lanete uğrasınlar! Hayır, onun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir." âyetin zahirine göre mana verilemeyeceğini ve te'vil edilmesi gerektiğini söyler. O, âyette Yahudilerin Allah'ın elini kastetmediklerini onu cimrilikle suçladıklarını ve Allah Teâlâ'nın da onları kınadığını ve tam aksine cömert olduğunu ifade etmek için "iki eli açıktır" dediğini söyler ve ayette geçen "Allah'ın iki eli" ifadesinin cimrilik veya cömertlik anlamında kullanıldığını, nitekim Arapların bu tür kullanımlarının olduğunu belirterek buna dair örnekler verir. Âyette geçen "Allah'ın iki eli" ifadesinin Yâsîn sûresi 36/71. âyetteki¹²⁴ kullanımla aynı olduğunu söyler.¹²⁵ "Allahın eli" ifadesi ile ilgili diğer ayetlerde de te'vil yolunu benimser ve *yed* kelimesine *kuvvat/kudret* anlamı verir.¹²⁶ "Al-

¹²⁰ Öztürk, "Tefsirde Fahreddin er-Râzî", *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, İsam yay., İstanbul, 2013, s. 295.

¹²¹ Hâkka 69/17 (وَالْمَلَكُ عَلَىٰ أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ) "Melekler onun kıyılarındadır. O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz taşıyıcı taşır."

¹²² er-Râzî, *Tefsîr*, XXVII, s. 33.

¹²³ Güneş, *Akıl ve Nass*, s. 217.

¹²⁴ "Görmediler mi ki biz onlar için, ellerimizin (kudretimizin) eseri olan hayvanlar yarattık da onlar bu hayvanlara sahip oluyorlar."

¹²⁵ el-Kâdî, *Mütesâbihü'l-Kur'an*, s. 231-232; *Tenzîhu'l-Kur'an*, s.120.

¹²⁶ Fetih 48/10 (el-Kâdî, *Mütesâbihü'l-Kur'an*, s. 620-621; el-Kâdî, *Tenzîhu'l-Kur'an*, s. 393); *Zâriyât* 51/47 (*Tenzîhu'l-Kur'an*, s. 402).

lah'ın yüzü" ifadesinin geçtiği âyetlerde¹²⁷ ise "vech" kelimesini Râzî gibi "Allah'ın zâtı" olarak te'vil eder.¹²⁸ Göz (ayn) kelimesinin geçtiği Hûd 11/37, Tûr 52/48, Kamer 54/14. âyetlerde de yine te'vil yoluna gider ve bu kelimeye Allah'ın ilmi/bilgisi ve gözetimi anlamlarını verir.¹²⁹ Haberî sıfatlar konusunda en çok üzerinde durulan kelimelerden birisi olan *istivâ* kelimesi hakkında Kâdî Abdülcebbar, Bakara sûresi 2/29. âyetin tefsirinde bu sıfatla ilgili şöyle der: "Bu âyetteki "istivâ"dan murad "Allah Teâlâ sonra semayı yaratmaya yöneldi/kastetti" anlamıdır. Çünkü semaya *istivâ*, insanlar hakkında geçerli olduğu şekilde Allah Teâlâ için câiz olmaz bu nedenle âyetin devamında فَسَوَّيْنَاهُمْ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ "onları yedi gök halinde düzenleyendir" buyurmuştur"¹³⁰ *Müteşâbihü'l-Kur'an*'da aynı âyeti daha detaylı tefsir eden Kâdî, *istivâ*'nın "istilâ ve iktidar" anlamına geldiğine dair Arap şiirinden örnekler vererek bir takım aklî izahlar yapar.¹³¹ Bu sıfatın geçtiği diğer âyetlerde¹³² de *istivâ* kelimesine *istilâ* (yönelme), *kudret/iktidar ve kasd* manalarını vererek te'villerde bulunur.¹³³

SONUÇ

Râzî, sıfatları zâtın ne aynısı ne de gayrısı olduğunu söyleyen Ehl-i Sünnet gibi düşünürken Kâdî, tevhid ilkesi nedeniyle tenzihçi bir tutum sergileyen ve sıfatları zâtın aynısı olarak gören Mu'tezile gibi düşünmektedir. Hâlbuki naslarda açık olarak onun bu görüşünü destekleyecek bir delil bulunmamaktadır. Daha açık bir ifadeyle sıfatların zâtın aynısı ya da gayrısı olduğu yönünde Kur'an ve sünnette kesin bir delil bulunmamaktadır. Ayrıca bu konu imanî bir konu da değildir.¹³⁴ Kaldı ki sıfat dediğimiz şey ismi niteleyen, ona ait vasıfları ortaya koyan şey demektir. Bu nedenle sıfatların zâtın aynı olduğunu söylemek, onu sıfat olmaktan çıkarır ve sıfat mefhumunu ortadan kaldırır. Kur'an'da geçen Allah'ın sıfatlarını kabul ettikten sonra onları zâtın aynısı kabul etmek başlangıçta varlığı kabul edilen bir şeyi sonradan yok farz etmek anlamına gelece-

¹²⁷ Bakara 2/115; Kasas 28/88, Rahman 55/27.

¹²⁸ el-Kâdî, *Müteşâbihü'l-Kur'an*, s. 105-106, 637; *Tenzîhu'l-Kur'an*, s. 33, 312.

¹²⁹ Krş.: el-Kâdî, *Müteşâbihü'l-Kur'an*, s. 380-381, 631, 635 (Hûd 11/37 ye atıfta bulunur); *Tenzîhu'l-Kur'an*, s. 403, 407 (403. sh de yer alan Tûr 52/48. âyetin tefsirine atıfta bulunur.)

¹³⁰ el-Kâdî, *Tenzîhu'l-Kur'an*, s. 21.

¹³¹ el-Kâdî, *Müteşâbihü'l-Kur'an*, s. 72-75

¹³² Bakara 2/29; A'râf 7/54, Yûnûs 10/3; Ra'd 13/2; Tâhâ 20/5; Furkân 25/59; Fussilet 41/11.

¹³³ Krş.: el-Kâdî, *Müteşâbihü'l-Kur'an*, s. 285, 351, 403, 531; el-Kâdî, *Tenzîhu'l-Kur'an*, s. 21, 253, 370.

¹³⁴ Güneş, *Akl ve Nass*, s. 209; Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde Tevhid*, Rağbet yay., İstanbul, 2005, s. 162.

ğinden çelişkili bir sıfat-zât anlayışı olacaktır.¹³⁵ Bu konuda doğru olan yaklaşım Allah'ın ezeli ve ebedi olarak bu sıfatlara sahip olduğuna inanarak Allah Teâlâ'nın bunlarla vasıflandırmasının mâhiyetine ve keyfiyetine dalmadan bunları Allah'a havale etmektir. Nitekim Selef âlimleri bu konularla uğraşmamış, Ehl-i Sünnet'e mensup bazı kelâm âlimleri ise Mu'tezile'ye cevap verme ihtiyacı hissettikleri için bu konuyla ilgilenmişlerdir.¹³⁶

Sıfatlar konusunda Râzî ve Kâdî Abdülcebbar'ın ayrıştığı bir başka nokta da mastar (meânî) sıfatlardır. Râzî ve Ehl-i Sünnet'in aksine Kâdî, meânî sıfatları reddederek onun zât'a nisbet edilmesine karşı çıkar. Râzî, Allah'ın ilimle âlim, kudretle kâdir olduğu yönündeki yaklaşımıyla ilim, hayat, kudret gibi mastar sıfatları kabul ederken Kâdî Abdülcebbar birden fazla kıdem in ortaya çıkacağı endişesinden hareketle buna karşı çıkmıştır.

Kâdî Abdülcebbar'ın Hadîd sûresi 57/3. âyetin tefsirinde Allah Teâlâ'nın evvel olduğunu ifade eden "o evveldir" kısmını açıklarken, birden fazla kıdem in ortaya çıkacağı yönündeki endişesini ortaya koyan şu ifadeleri: " ويدل قوله (هُوَ) "الأول" على بطلان قول من يثبت لله تعالى علما وقدرة وحياة وقدماء لأنه لو ثبت ذلك لم يصح كونه أولا " ("O, evveldir" ifadesi Allah Teâlâ'nın ilim, kudret, hayat ve kıdem sıfatlarının olduğunu söyleyenlerin sözlerinin bâtıl olduğuna delalet eder. Çünkü Eğer bu sıfatlar onun için geçerli olacak olursa O'nun evvel olması sahih olmaz.)"¹³⁷ bize yersiz ve gereksiz bir hassasiyetin sonucudur. Çünkü ilim, kudret, hayat ve kıdem gibi mastar kelimelerle ism-i fâil şeklinde gelen âlim, kâdir, hayy ve kadîm kelimeleri sonuçta aynı manayı vermektedir. Dolayısıyla bunların Allah'a izafe edilmesinden teaddüd-i kudemâ gerekmez. Nitekim Ehl-i Sünnet'in mastar ile ism-i fâilin sonuçta aynı anlama geldiğini söylemesi ve Kur'an'da Bakara 2/255 ve Nisâ 4/166 vb. âyetlerde buna doğrudan işaret eden lafızların yer alması mastar sıfatların Allah'a izafe edilmesinde bir sakıncanın bulunmadığını ortaya koymaktadır.¹³⁸

Sıfatlar konusundaki tartışmaların üzerinde en çok yoğunlaştığı konulardan birisi de haberî sıfatlardır. Bu konudaki tartışmanın esasını da bu sıfatların nasıl anlaşılacağı ve te'vil edilip edilemeyeceği hususu teşkil eder. Daha önce sıfatlar konusunda da ifade ettiğimiz gibi Selefiyye ve Eş'arî bu sıfatları konu edinen âyetlerin yorumlanmasına karşı çıkarak bu sıfatların Allah için hakiki anlam ifade ettiklerini bu nedenle teşbih ve ta'tile başvurmaktan ve key-

¹³⁵ Güneş, *Akıl ve Nass*, s. 212.

¹³⁶ Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhid*, s.162.

¹³⁷ el-Kâdî, *Tenzîhu'l-Kur'an*, s. 415.

¹³⁸ Güneş, *Akıl ve Nass*, s. 204; es-Sâbûnî, Nûreddin, *Mâtürîdiyye Akaidi* (Çev. Bekir Topaloğlu), D.İ.B. yay., Ankara, 2005, s. 73.

fiyetleri hakkında herhangi bir yorumda bulunmadan aynen olduğu gibi kabul edilmesi gerektiğini savunurken Râzî ve Kâdî Abdülcebbâr bu sıfatların tevil edilmesi gerektiğinde hemfikirdirler. Haberî sıfatların te'vilinde hemfikir olan iki müfessirin yöntem konusunda ayrıştıkları görülmektedir. Râzî, bunları nakille te'vil ederken Kâdî ise bu sıfatları anlayabilmenin Allah'ı bilmekten geçtiği Allah'ı bilmenin de vahiyle değil akılla olması gerektiğini söyler.

Haberî sıfatlar konusunda Râzî, Kâdî Abdülcebbâr ve onlar gibi bu konudaki âyetleri tevil edenlerin yaklaşımının çok da isabetli olmadığını söylemek istiyoruz. Çünkü Allah Teâlâ'nın mahiyetini tam olarak bilmek biz kullar için mümkün olmadığından ve aklın sınırlarının ötesinde bir durum olduğundan onun sıfatlarının keyfiyetinin tam olarak bilinmesi de mümkün değildir. Esasen böyle bir yükümlülüğümüz de bulunmamaktadır. Kaldı ki Hz. Peygamber'den ve sahabeden bu âyetlerin nasıl anlaşılacağına dair herhangi bir yorum ve kesin bir bilgi de bulunmamaktadır.¹³⁹

Râzî ve Kâdî Abdülcebbâr bu sıfatları ele alıp te'vil ederken Allah Teâlâ'yı yaratıklara benzemekten tenzih etmek gayesiyle hareket etmişlerdir. Ancak bunu yaparken her iki müfessirimiz de Allah'ın ne olduğu noktasında tanımlayıcı bir nitelemenin içerisine girmişlerdir. Allah Teâlâ'yı tanımlamak yani O'nun ne olduğunu söylemek sınırlandırmak olacaktır.¹⁴⁰ Hâbuki naslarda yer aldığı şekliyle herhangi bir tanımlamadan kaçınarak tıpkı İmam Mâlik'in kendisine istiva hakkında sorulan soruya: "İstiva" malum, "keyf" mechuldür; buna inanmak vacip, sual sormak ise bid'attir"¹⁴¹ şeklinde cevap vermesi gibi istivâ'yı kabul etmek ve keyfiyetine dalmamak, tanımlamayıcı ve dolayısıyla da sınırlandırıcı bir yaklaşım olmayacağından bizce daha kabul edilebilir görünmektedir.

Haberî sıfatlar konusunda ister bunların tevil edilmesi isterse onları te'vile tabi tutmadan bilâkeyf Allah'a ait oldukları kabul edilsin burada dikkatlerden kaçmaması gereken bir husus da bu konudaki tartışmalara takılıp âyetlerin bütünüyle anlaşılabilmesi ve vermek istediği ilâhi mesajların bu tartışmaların gölgesinde kalmamasıdır ki bizce bu, *istivânın* ya da bu konudaki diğer sıfatların keyfiyetini bilmekten daha çok önem arz etmektedir. Örneğin A'râf sûresi 7/54. âyette *إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ* "Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evede) yaratan ve Arş'a

¹³⁹ Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münâkaşalar*, AÜİFY, tsz..s. 141; Yavuz, *DİA "İstivâ" md.*, XXIII, s. 402.

¹⁴⁰ Güneş, *Akl ve Nass*, s. 217.

¹⁴¹ İzmirli, İsmail Hakki, *Yeni İlmî Kelâm*, Ankara Okulu yay., Ankara, 2013, s. 400.

kurulan, geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan, güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tabi olarak yaratan Allah'tır. Dikkat edin, yaratmak da, emretmek de yalnız O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı yücedir." "İstivâ" kelimesini ister mahiyetini bilmediğimiz ve yaratıkların fiillerine benzemeyen bir şekilde "Allah'ın arşına kurulması" olarak anlayalım isterse tevil edip "hâkimiyeti altına alma ve yönetme" anlamına alalım her iki durumda da âyette anlatılmak istenen Allah Teâlâ'nın gökleri ve yeri o yüce kudretiyle yönettiğidir. Nitekim âyetin devamında güneş, ay ve yıldızların Allah'a itaat ettikleri, yaratma ve buyruğun sadece Allah'a ait olduğu ve O'nun âlemlerin Rabbi olduğu belirtilerek bu anlam ifade edilmektedir.¹⁴²

KAYNAKÇA

- Altaş**, Eşref, Fahreddin er- Râzî'nin Eserlerinin Kronolojisi (İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî), İsam yay., İstanbul, 2013.
- Çelebi**, İlyas, İslâm İnanç sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdülcebbar, Rağbet yay., İstanbul, 2002.
- _____, DİA "Sıfat" md., TDV yay, Ankara, 2009, XXXVII.
- el-Eş'arî**, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail, el-ibâne an Usûlid-Diyâne (thk. Beşir Muhammed Uyûn), Mektebetü Dâri'l-Beyân, Dımeşk, 1990
- Gölcük**, Şerâfeddin, Kelâm Tarihi, Esra yay., Konya, 1992.
- _____, Şerâfeddin-Toprak, Süleyman, Kelâm, Tekin kitabevi, Konya 1991.
- Güneş**, Kâmil, İslâm Düşüncesinin Şekillenişinde Akıl ve Nass, İnsan yay., İstanbul, 2003
- Işık**, Kemal, Mu'tezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri, AÜİFY, Ankara, 1967.
- İbn Teymiyye**, Ahmed b. Abdilhalîm, Nakdü Esâsü't-Takdîs (thk. ed-Düveys, Mûsâ b. Süleyman), I. baskı, Medine, 1425.
- el-Kâdî**, Abdülcebbar el-Hemedânî, Tenzîhü'l-Kur'an anî'l-Metâi'n, Dârun-Nehdati'l-Hadîse, Beyrut, tsz.
- _____, Müteşâbihü'l-Kur'an (thk. Adnan Muhammed Zerzûr), Dârut-Türâs, Kahire, 1185.
- _____, el-Muğnî fî ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adâle (thk. Mahmud Muhammed Kâsım ve diğerleri), Kâhire, 1382-1385.
- _____, el-Münyeye ve'l- Emel (thk. Isamüddin Muhammed Ali), Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, İskenderiyye, 1985.
- _____, Şerhu'l-Usûli'l-Hamse (thk. Abdulkerim Osman), Mektebetü Vehbe, Kahire, 1996.

¹⁴² Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan yay., İstanbul, 2012,, II, s. 283.

- Küçük**, Harun, Fahreddin, er-Râzî ve Ulûhiyyet Anlayışı, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Konya, 2008.
- Koçyiğit**, Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münâkaşalar, AÜİFY, tsz..
- el-Mâtürîdî**, Ebû Mansûr, Kitabü't-Tevhîd (thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi), Dârus-Sâdır, Beyrut, tsz.
- _____, Te'vîlâtü Ehlis-Sünne (Tefsîru'l-Mâtürîdî), (thk. Mecdî Bâsellüm, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.
- Özler**, Mevlüt, İslâm Düşüncesinde Tevhid, Rağbet yay., İstanbul, 2005.
- er-Râğîb**, el-İsbahânî el-Müfredât fî ğarîbil-Kur'an, I-II, Mektebetüs-Sekâfetü't-Dîniyye, Kâhire, 2005.
- er-Râzî**, Fahrüddin İbn Allâme Ziyâüddin Ömer, Tefsîru'l-Fahrir-Râzî (Mefâtihu'l-Ġayb), I-XXXII, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1981.
- _____, el-Erbeîn fî Usûlid-dîn (thk. Ahmed Hicâzî es-Sakâ), Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, Kahire, 1986
- _____, Esâsüt-Takdîs (thk. Ahmet Hicâzî es-Sakâ), Mektebetü'l-Külliyâtî'l- Ezheriyye, Kâhire, 1986.
- _____, Levâmiu'l-Beyyinât Şerhu Esmâillâhi Teâlâ ve's-Sifât, (tashih: Seyyid Muhammed ebû Feras), Matbaatüş-Şarkıyye, Mısır, 1323
- _____, el-Metâlibü'l-Âliyye mine'l-İlmi'l-İlâhî (thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ), Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyy, Beyrut, 1987.
- _____, el-Mesâilü'l-Hamsûn fî Usûlid-dîn, (thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ), Dâru'l-Ceyl, Beyrût 1990.
- _____, Muhassalu Efkârî'l-Müteakaddimîn ve'l-Müteahhirîn mine'l-Ulemâi ve'l-Hukemâi ve'l-Mütekelimîn, Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, Kahire, tsz..
- el-Mağribî**, Ali Abdulfettâh, el-Fıraku'l Kelâmiyye, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1995.
- es-Sâbûnî**, Nûreddin, Mâtürîdiyye Akaidi (Çev. Bekir Topaloğlu), D.İ.B. yay., Ankara, 2005.
- Şehristânî**, Muhammed b. Abdülkerim, el-Milel ven-Nihal (tsh. Ahmed Fehmi Muhammed), Dâr'ul-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1992.
- Şimşek**, M. Sait, Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri, Beyan yay., İstanbul, 2012,, II, s. 283.
- Topaloğlu**, Bekir, İslam Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-i Vâcib), DİB. yay., Ankara, 2001.
- Yıldırım**, Suat, Kur'an'da Ulûhiyyet, Işık Akademi yay. İstanbul, 2010.
- Yavuz**, Yusuf Şevki, DİA "İstivâ" md., TDV yay, Ankara, 2001, XXIII.
- Yücedoğru**, Tevfik, DİA "Tekvin" md., TDV yay, Ankara, 2011, XXXX.
- ez-Zerkân**, Muhammed, Fahreddîn er-Râzî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye ve'l-Felsefiyye, Dâru'l-Fikr, tsz.,